

מעבר לשיגעון

דרכי התנגדות של נשים מוכות מוסלמיות לאלימות במשפחה המורחבת

ברנדה גייגר & ליאן עיסא

המכללה האקדמית גליל מערבי

תקציר :

מחקר איכותני זה מאמץ את 'ניתוח הכוח' של פוקו מלמטה למעלה כדי לבחון את אסטרטגיות ההתנגדות של עשר נשים מוסלמיות לבידוד, השתקה והתעללות במשפחה המורחבת עד שבריאותן הנפשית נפגעה. ניתוח תוכן הראיונות חושף את נקודות ההתנגדות הסמויות והגלויות של נשים לאלימות כלפיהן. בתחילה השתקת קולן ומחאתן נמחקות על ידי תויגן כמגוננות, מטורפות ובלתי מרוסנות. ההתדרדרות של בריאותן הנפשית מובילה להתנגדות גלויה המתבטאת בהתעלפות, ניסיון התאבדות, והתפרצויות של כעס בלתי נשלט. בשלב זה, התווית 'מג'נונה' משנה את משמעותו ל'דיבוק של שדים' ומחייב את המשפחה המורחבת לעזור. נשים אלו נלקחו בהתחלה למרפא או שייח' לטיפול בצמחים מרפאים ופסוקים בקוראן, וכאשר טיפול זה לא הועיל נלקחו לפסיכיאטר אשר אבחן אותן כבעלות מחלת נפש. פחד המשפחה מן הפגועים בנפשם ומן הדיבוק שעלול להדביק אותם ולהביא מזל רע מעצימים את רצונן של נשים אלו להתנגד לטרור, לעבדות ולבידודן לתוך הבית. הן בורחות לשכנים, למשפחת המוצא או למרפאה לבריאות הנפש, שוברות שתיקה וחושפות את ההתעללות. כמה מהן נמלטו למקלט, אחרות התקשרו למשטרה שלעתים שלחה את בעליהן לכלא. נשים אחרות שהוכפשו על ידי השוטר שסימן אותן כ'מג'נונה' המשיכו להיאבק ותבעו את המשטרה ופנו לבית המשפט בבקשה לגירושין. השיגעון מאפשר לנשים אלו לחרוג מן הנורמות ולהשתחרר מדיכוי במשפחה המורחבת, ולברוח מן הגהינם בלי לתת דין וחשבון על התנהגותן. עם זאת, הן נידונות לנצח לחזור למשפחה המתעללת בשל עוני, חשש לרווחת הילדים וסירובו של הבעל לתת גט עקב רווח כספי מהביטוח הלאומי **מילות מפתח:** נשים מוכות מוסלמיות, אלימות במשפחה, התנגדות, עוני.

מטרת מחקר זה היא לבחון את אסטרטגיות ההתנגדות של נשים מוסלמיות שבריאותן הנפשית נפגעה עקב שנים של התעללות פיזית ורגשית, השתקה ובידוד מצד בעליהן וחמותן. התקפי פאניקה, דיכאון ולאוו תסמינים נוספים-פונקציונליים, לעתים רחוקות אם בכלל,

פורשו כפעולות מכוונות של סוכנים הנאבקים נגד התעללות ודיכוי של המשפחה המורחבת ומסורת (Geiger, 2002). כדי להוציא לגלוי את המאבקים וההתנגדויות של נשים מוכות מוסלמיות אני מיישמת את מודל יחסי הכוח של פוקו (1983) על רשת היחסים וערכי המסורת הלכדים נשים מוסלמיות שעברו התעללות בתוך המשפחה המורחבת. פוקו טוען שבכל אינטראקציה חברתית אנו מבחינים בשני סוגים של כוח (Foucault, 1983). הראשון ממעלה כלפי מטה ומדגיש את שליטתם של בעלי הכוח על הכנועים והנשלטים. הסוג השני הוא ברמת הפרט, הבא מלמטה כלפי מעלה מדגיש את מאמצי התנגדותם של אלה הנראים לכאורה כנועים וחסרי כל כוח.

בהתבוננות במודל יחסי הכוח המתחיל מלמעלה כלפי מטה, הפטריארכיה, דת והאוריינטציה הקולקטיבית של התרבות המוסלמית מבססים את מסגרת הנורמטיבית הנותנת לגיטימציה לשליטת הגבר ודיכוי האישה כרכוש הגבר המחזיק בו והפוך אותו לצייתן. נשים שייכות תחילה לאביהן ולאחר מכן לבעלן, ועליהן להיכנע לפקודותיהם ולמלא את התפקידים המצופים מהן כבת, בת זוג ואם, ללא קשר לרמת השכלה, SES או מודרניזציה (Al-Krenawi, & Graham, 2000; Haj-Yahia 2002).

נשים מוסלמיות הגדלות במשפחה מסורתית ממעמד סוציו אקונומי נמוך מתחנות לרוב בגיל צעיר, דרך שידוך שנקבע מראש ללא הסכמתן. עם חתונתה האישה המוסלמית עוברת לחיות בקרבת משפחתו של הבעל ((Ginat, 2000; Karsel, 1981). היא תמצא במעגל יחסי משפחה המפעיל עליה כוח ופיקוח סמוי, לא פורמאלי, אשר מגביל את התנהגותה ותנועותיה. תמורה להתנהגות הולמת הכרוכה בסולידאריות תזכה את האישה בעזרה ותמיכה מבני המשפחה המורחבת

(Barakat, 2000; Haj-Yahia, 1997; Hofstede, 1991).

נשים חייבות לכבד, לציית ולשרת את הבעל ולעתים את משפחתו המורחבת. אלה המעיזות להשמיע את קולן למחות על העומס המוטל עליהן ו/או על נסיבות חייהן יוכפשו על ידי תיוגן כ'מג'נונה'. תווית של מג'נונה פירושו מטורפת, פרועה ויצאת משליטה - מבטלת את קולן ורצונן של נשים ומעניקה לגיטימציה לגבר המכה אותה כדי להפוך אותה לצייתנית (Barakat, 1993; Tasca, Rapetti, Carta & Fadda, 2012). הבית, נשים חייבות לסבול בשתיקה את ההתעללות מצד הבעל ומשפחתו ולהקריב את רצונותיהן האישיים למען רווחתם של הילדים והמשפחה. התיוג מג'נונה-מטורפת נדבק לא רק לנשים שיצאו משליטה, אלא גם לנשים מתמודדות נפש. במסורת האסלאמית מחלת נפש היא נחלתן של חוטאים חסרי אמונה באללה. אנשים אלה מקוללים בדיבוק על ידי הג'ין (השטן) או ה-סהר-רוח רעה (Al-Krenawi, 2015; Dalky 2015; Dardas & Simmons, 2015).

נשים מתמודדות נפש נתפסות כבעלות דיבוק ורק לעתים נדירות זוכות לחמלה. לרוב הן מואשמות בכך שהן מביאות מזל רע לכל מי שסביבן. על אף הבושה שנשים מתמודדות נפש מביאות למשפחה המורחבת, הן נשארות מתחת חסותה ומחייבות את בני המשפחה לקחת אותן למרפאה-חג'ה, או שייח' שאמור למצוא תרופה למצבן של נשים אלו. מרפאים אלה ישתמשו בצמחי מרפא, בעיסויים ובשיטות על טבעיות, כגון קמעות, תפילות ומגוון כתבי קוראן כדי להדוף את הרוחות הרעות ולשחרר נשים אלו מדיבוק. טיפול פסיכיאטרי ישמש רק כמוצא אחרון כאשר שום טיפול אחר לא ימצא מועיל (Al-Krenawi & Graham, 1996a).

(1996b). לכן, במבט על יחסי כוח מלמעלה למטה, נשים מוסלמיות שעוברת התעללות במשפחה ומתווגות כ'מנגנונה' נתפסות כחסרות כל כוח. כדי לחשוף את דרכי הכוח והתנגדותן של הנשים הללו, עלינו לעבור למודל יחסי הכוח שבא מלמעלה למטה אשר מתחיל, על פי פוקו (1983) ברמת הפרט המיקרו-חברתית. מנקודת מבט זו, ההתנגדות ולא רודנות ושליטה מקבלת דגש כממד הקרדינלי של הכוח. פוקו (1983) מסביר שבכל יחסי כוח הפרטים לעולם אינם חסרי כוח לחלוטין: "ברגע שיש יחסי כוח, יש אפשרות להתנגדות" (עמ' 13). הפוטנציאל להתנגדות מספק עדות לאוטונומיה היחסית של הפרטים. ביחסי כוח נורמטיביים ההתנגדות מוצגת בצורה מעודנת כגון בשכנוע, במשא ומתן, (Dwyer, 1978; Geiger, 2002), או בהישרדות שקטה כפי שנוהגות נשים בחברה מוסלמיות למען הגנה על ילדיהם הנחשבים כרכוש של אביהם ועלולים להישאר עמו במקרה של גירושין (Al-Krenawi & Graham, 1998; Brhoom, 1987; Hedge, 1996). עם זאת, כאשר יחסי הכוח מתדרדרים לדיכוי ושליטה כפי שקורה במקרה של נשים מוכות מוסלמיות שקולן הושתק ע"י התיוג *מג'נונה/משוגעת*, וכאשר איבדו כל תקווה להביע את רצונן, אז התנגדותן עוברת מסמויה לגלויה ומתבטאת בכעס, או כמחלת נפש מאובחנת או מדומה (Geiger, 2002).

אל-קוחלי (2002) מראה על בסיס ראיונות עם נשים פלחיות ממצריים שהכינוי 'מג'נונה' או בעלת דיבוק מאיים על הכוח הגברים. מכינויים אלה העצמו את המרואיינות ונתנו להן קול להביע את חוסר שביעות רצונן, את תלונותיהן ולאטגרו את התפקידים והציפיות היומיומיות המוטלות עליהן (El kohly, 2002).

מטרת המחקר הנוכחי היא לחשוף את אסטרטגיות ההתנגדות בחייהן של נשים מוסלמיות מתמודדות נפש והנאבקות נגד התעללות קשה בידי המשפחה המורחבת. חשיבות המחקר היא בהשמעת קולן של נשים מוסלמיות אשר פורצות, דרך השיגעון, את מגבלות המסורת ומתנגדות למשפחתן המתעללת הכופה עליהן בידוד, ריתוק ביתי, ושעבוד תוך תיוגן כמג'נונה'.

שיטת מחקר

המדגם

גיוס מדגם. מחקר איכותני זה מתבסס על מדגם מכוון עשיר תוכן של עשר נשים מוסלמיות מוכות. לנשים אלו היסטוריה ארוכה של התעללות לפני הגעתן למרפאת חוץ לבריאות הנפש בצפון הארץ. גיוס המשתתפות נעשה ב"שיטת המודיע" כאשר המודיע העיקרי היה סטודנט מוסלמי בוגר הסמינריון שלי שעסק בפעילות חברתית עם המשתתפות בזמן שהן היו מאושפזות במרפאה לבריאות הנפש.

תיאור דוגמית. משתתפות המחקר היו בגילאי 30 עד 50 ממעמד סוציו-אקונומי נמוך, עם השכלה מעטה - 7 שנות לימוד לכל היותר. כולן היו נשואות בגיל צעיר לכל היותר בגיל 17 באמצעות שידוך שנקבע מראש. לאחר שנישאו, הן הועברו מבית ההורים לבית המשפחה המורחבת של הבעל, ובדרך כלל חיו בקומה מעל לחמותן. המשתתפות היו אימהות לשלושה עד חמישה ילדים. הן סבלו בין 10 ל-15 שנים של התעללות על ידי בני משפחה מורחבת לפני התדרדרות מצבן הבריאותי. הן נלקחו למרפאים שונים, וכמה שנים

לאחר מכן לפסיכיאטר שאבחן אצלם דיכאון, חרדה או הפרעות נירו-תפקודיות. כולן אושפזו בין חודש לשלושה חודשים במחלקה לבריאות הנפש. הראיונות נערכו בשנת 2021 כאשר כל המשתתפות היו עדיין נשואות, והן הגיעו אחת לחודש למרפאת החוץ לצורך טיפול פסיכולוגי ו/או למילוי מרשמים. כולן קיבלו קצבה חודשית מהביטוח הלאומי עקב מצבן הנפשי.

כלי המחקר

מחקר איכותני זה התבסס על ראיונות עומק מובנים למחצה. ברונר (1990; 2004) טען כי הראיון האישי משמש כשיטת המחקר היעילה ביותר משום שבאפשרותו לספק למרואיינות מרחב חופש ניכר לספר על חוויה משותפת במילים שלהן ולהעביר לנו את תפיסת עולמן (Brunner, 1990; 2004). הראיון כלל מדריך שאלות פתוחות כדי להבטיח שאותם נושאים יכוסו עבור כל המרואיינים (Patton, 2002). נושאים במדריך התייחסו למערכות היחסים של הנשים עם הוריהן, בעליהן וחמותן. הן התבקשו להסביר מתי האלימות התחילה, התיוג שהוטל עליהן כדי להשתיק אותן, את הסיבות להתדרדרות בריאותן ובאיזה מובן התדרדרות זו אפשרה להן להתנגד ולהיחלץ מן ההתעללות בידי המשפחה המורחבת. בראיון שולבו גם שאלות רקע במטרה להימנע מריבוי שאלות פולשניות.

הליך המחקר

המחקר קיבל את אישור רשות המחקר. סטודנט לתואר שני שהכיר את המשתתפות פנה לכל אחת מהן בנפרד ושאל אם הן מוכנות לחלוק את סיפור חייהן. הובהר להן שהן יכולות להפסיק את הראיון או לחדל מלענות על שאלה כרצונן. בנוסף הובטחה להן אנונימיות, וטופס הסכמה בכתב הוקרא לכל אחת מהמשתתפות לפני החתימה.

הראיון היה פרטני והתחיל כשיחה בלתי פורמאלית עם משפטי הפתיחה: "איך הצלחת לשרוד בגיהנום ולהתנגד לבעל ולחמותך? ספרי לי בבקשה את הסיפור שלך." הראיון נערך בעברית ובערבית. לעתים קרובות שתי השפות היו מעורבות כדי לאפשר למשתתפות המחקר לבטא את מחשבותיהן ורגשותיהן במדיום המועדף לפי בחירתן. קשר בטוח ונוח בין המרואיין והמרואינת התאפשר מכיוון שהמרואינות היכירו את המראיין שעסק איתן בפעילות חברתית במהלך אשפוזן. החוקרת הראשית שולטת בערבית, והשתתפה בארבע ראיונות, דבר שאפשר לה להדריך את המראיין להעמקת הראיון עם שאלות עומק כגון "תוכלי בבקשה לספר לי יותר?" "למה את מתכוונת?" או "תוכלי בבקשה לתת דוגמאות?" הנחיות אלו והסגנון הבלתי רשמי והלא-מכוון של הראיון מזערו את השפעת הרציה החברתית תוך העצמת נשים אלו לדבר על דרכי ההתנגדות שלהן. במקביל, הנחיות אלו נתנו למראיין את הגמישות להתמקד בנושא בעל חשיבות ולבקש מהמרואינות להבהיר את רגשותיהן ומחשבותיהן בנושא בעל חשיבות. כל הראיונות נערכו באחד החדרים במרפאת החוץ ונמשכו בין שעה לשעה וחצי. כל הראיונות הוקלטו באישור המרואיינות. הראיונות שוכתבו ונקראו פעמים רבות.

אופן ניתוח הראיונות

ניתוח התוכן של הראיונות הוא ניתוח אינדוקטיבי ומבוסס על חשיפת הדומה והשונה בנרטיבים של המרואיינות תוך חשיפה של המושגים המרכזיים של שליטה וכוח, תיוג 'מג'ונוה'/'מטורפת' השתקה, ואסטרטגיות ההתנגדות שבנרטיבים של המרואיינות

(Brunner, Denzin, 1989; Holsti, 1969; Lincoln & Guba, 2004).
בניתוח זה החוקרת מאמצת את הגישה הקונסטרוקטיביסטית פונולוגית המסתמכת אך ורק על פענוח סובייקטיבי שנתנו המרואיינות לאירועים בעלי משמעות בחייהן. אין החוקרת מעוניינת לגלות את ה"אמת האובייקטיבית", אלא את האמת הסובייקטיבית כפי שהיא משתקפת בעיניהן של המרואיינות עצמן. (Brunner, 2004; Denzin, 1989; Holsti, 1969)
עלי להדגיש, כי חיפוש משמעות ופענוח אירועים משמעותיים בחייהן של המרואיינות אינם אישיים לחלוטין. הם טבועים בתרבות ובמסורות אליהן המרואיינות שייכות. תרבות ומסורת מספקים דפוסי חיים, דרכי הערכה וידע, כפי שהם משתקפים בשפה באמצעות מערכת המשגה, מתן משמעות למושגים ופענוחם באופן משותף (Brunner, 1990). לכן בזמן ניתוח תוכן הראיונות, החוקרות מבהירות את הרקע הנורמטיבי, כפי שהוא עולה מדברי המרואיינות. מסגרת נורמטיבית זו מאפשרת גם קוהרנטיות בסיפור חייה של המרואיינת. בעת כתיבת התוצאות כל טענה אינדוקטיבית הנגזרת מן הראיונות נתמכה באמצעות ציטוטים ישירים מהראיונות (Lincoln & Guba, 1985). ציטוט נרחב של המרואיינים מאפשר לתת לנתונים לדבר בעד עצמם ולקוראים להבין את מאמצי ההתנגדות של הנשים הללו במילים שלהן (Patton, 2002).

תוצאות

כל הנשים שרואיינו דיווחו שגדלו במשפחות עניות מרובת ילדים עם שישה עד שמונה אחים בכפרים בגליל הצפוני. אביהם החליט להוציא אותן מביה"ס בכיתה ד' או ו' ושלח אותן לעבוד (בעיקר בניקיון) כדי שיכולו לעזור למשפחה או להתחתן. במילים שלהם:
הייתי תלמידה טובה. המורה אהבה אותי; כולם אהבו אותי. אבל אבא שלי החליט להוציא אותי מבית הספר בכיתה ד' כי לא היה לנו כסף. בית הספר עולה כסף ואבי העדיף שאעבוד בניקיון. היינו משפחה גדולה ואבא היה צריך לפרנס את המשפחה. עבדתי בניקיון וזמן קצר אחרי שהתחתנתי ועברתי לעכו. (רשה)
כול המרואיינות מלבד אחת נישאו בגיל צעיר - בין 16-17 שנה - באמצעות שידוך שנקבעו מראש עם בן דוד, בן השכן או בן של בעל מכולת. הוריו של בן הזוג לעתיד ביקשו את ידה של הבת מהאב שהסכים. לבת המתבגרת שבקושי הכירה את ארוסה, לא הייתה ברירה בעניין.
ההורים שלי חיתנו אותי כשהייתי ילדה; לא הייתי מוכנה לכל זה. לא היה לי כוח להתנגד להם. (פזזה)

לא הכרתי אותו. ההורים שלי גרמו לי להתחתן אתו. אם הייתי מכירה אותו, לא הייתי מתחתנת אתו. אני לא יכולה להמשיך ככה. אני חייבת לשים קץ לחיים האלה. (סמיכה, 40 שנים).

התדרדרות בריאותן עקב שעבוד וכפיה

חלק מהמרואיינות ייחסו את התדרדרות מצבן הנפשי ליחס הפוגעני של משפחת המוצא, העבודות והבידוד שלהן בבית. הן נצטוו לבשל ולנקות עבור כל בני המשפחה. אסור היה להן לצאת מהבית או לשבת עם האורחים. כשנשאלה על הקשר עם הוריה עליה הסבירה:

ההורים שלי כל הזמן רוצים שאעבוד אצלם. הם רוצים שאנקה, אבשל, אני חייבת לעשות הכול. אני לא יכולה לסבול את זה. הם לוחצים עליי. אני לא יכולה להמשיך. אני מרגישה שמתייחסים אלי כמו לעוזרת בית. אני חייבת לבשל ולנקות ואני לא יכול לשבת עם כולם. אני לא אוהב את זה. הם לא עושים את זה עם האחים שלי. באופן דומה, נזכרת נבילה:

הם מעולם לא הראו אהבה או חיבה. הם תמיד צעקו; הם רק רצו שאעבוד. כשהתחלתי להתבודד והפסקתי לעבוד אמא שלי אמרה: "אין בך שום תועלת! את עצלנית!". את לא אוהבת לעבוד. (נבילה)

רפיו ע"י מרפאים רוחניים

בהתאם למסורת אישה רווקה נמצאת מתחת לחסות ואחריות של אביה. לכן כאשר היא נתפסת במצוקה נפשית על האב לדאוג לבריאותה ולקחת אותה. לטיפול המרואיינים דיווחו שנלקחו למרפא - 'חאג'ה' או שייך כדי לקבל טיפול בצמחים ו/או ציטוטים מהקוראן. במילותיה של נבילה:

נהגתי ללכת לבית הקברות לבקר בקברים של סתם אנשים, להתפלל ולבקש מאלוהים שיציל אותי. יומיים לאחר מכן המחלה שלי התפרצה. ההורים שלי לקחו אותי לשיח'. הוא אמר לי לא לאכול דגים ולאכול דברים אחרים שאסורים כדי שארגיש טוב. זה קרה לפני החתונה שלי. עכשיו אני מקבלת טיפול רפואי ופסיכולוגי. התרופות מרגיעות אותי. (נבילה)

נדיה סיפרה שאביה היה קפדן, חשדן, ולא אפשר לה לצאת מהבית. הוא קרא לה שוב ושוב 'מג'נונה' בגלל שברחה לאחותה, ולאחר מכן החליט לקחת אותה לפסיכיאטר. במילותיה של נדיה:

הוא היה מדבר אתו בעברית כדי שלא אבין! הוא הזהיר אותי שהוא ישלח אותי אשפוז פסיכיאטרי אם אברח פעם נוספת. (נדיה)

נישואים, שליטה ומכות

הנשים המוסלמיות שראיינו סיפרו שהועברו מבית הוריהן לבית משפחת הבעל ובדרך כלל התגוררו בקומה מעל דירת החמה. שליטה, התעללות פיזית ורגשית מצד הבעל והחמה הפכו לחלק מחייהן היומיומיים. במילותיהן:

במהלך השנה הראשונה הוא [הבעל] לא גרם לבעיות. אבל אחרי זה הוא התחיל להכות אותי ולהתעלל בי גם כשהייתי בהריון. הוא היה קנאי ושתלטן. הוא היה שואל אותי "למה הלכת לאחותך? מי הגיע הביתה? עם מי דיברת?" ואז הוא היה מרביץ לי. (ריינה)

{בעלי הוא אדם רע. הוא מרביץ לי ומקלל אותי. הוא צועק עליי 'מג'נונה!' ואז הוא מתחיל לזרוק דברים ולהכות אותי. יש לי סימנים על הגוף. הוא היה לוקח חפצים חדים ודוקר אותי איתם. אני זוכרת פעם כשהחזקתי את התינוק, הוא היכה אותי בפנים והאף שלי דימם על התינוק. הוא מאוד אליים. (סמירה)

התעללות במשפחת מורחבת

המרואיינות ספרו על החמות המתעללות, שהפכו אותן לעבדים "ושטפו את המוח" לבניהם כדי שיכה אותן. במילותיה של לטיפה:

הם אנשים רעים [החמה והבת שלה]. הם לא אוהבים אותי. גרנו מעליהם, והן היו יוצרים בינינו מריבות. יש להן השפעה רעה עליו (הבעל) הוא פשוט מציית להן. אתמול אמא שלו צעקה ואמרה לו לעלות למעלה ולתת לי כמה מכות כי לא ניקיתי את החצר האחורית. הן חושבות שאני המשרתת שלהן! המשפחה שלו אומרת שהיא דתיה, והם שותים אלכוהול. אני לא מבינה איזה סוג של דתיים הם! (לטיפה) בדומה, ביינה מחא על ההתעללות חמותה:

הם גם היו משאירים לכלוך בכל מקום וכלים מלוכלכים. הייתי חוזרת מהעבודה עייפה והייתי צריך לנקות את הבית. הייתי כל הזמן בלחץ. הייתי צריכה לעשות הכול לבד. הם גם לקחו את הכסף מהעבודה שלי. הם יצרו הרבה בעיות ולא ידעתי מה לעשות. (ביינה)

בידוד וריתוק בבית

המרואיינות מחו גם על הבידוד והריתוק בבית אליהם היו נתונות. אסור היה להן לשבת ולדבר עם אורחים או שכנים או לצאת מהבית. במילותיהן:

הוא לא נותן לי לעשות כלום. לא יכולתי ללכת לאף אחד. אם מישהו בא לבקר, הוא לא נותן לי לשבת איתם או לדבר איתם כדי שלא אספר כלום. הוא לא נותן לי ללכת לאף מקום. הוא לא נותן לאף אחד לבוא לבקר אותי. (נבילה)

אני לא אוהב להיות מבודדת. אני אוהבת לדבר עם אנשים כדי שישמעו איזה סיוט החיים שלי. הייתה תקופה שבעלי לא נתן לי לצאת מהבית ואם אנשים באו לבקר, הוא היה מעיף אותם מהבית. כל זה הגביר את הבעיות שלי. (ריינה)

אני אוהבת לטייל, לצאת. אני רוצה לראות אנשים בחוץ. אני רוצה ללכת לשבת עם קרובי משפחה, עם שכנים וחברים. אבל הם [בני המשפחה המורחבת] לא נתנו לי לצאת מהבית. (סמירה)

הישרדות שקטה

נשים אלו דיווחו כי נידונו לסבול את ההתעללות בשתיקה למען רווחת ילדיהן. הן חששו שהילדים ייפגעו אם יעזבו שכן במסורת המוסלמית ילדים שייכים לאביהם ויישארו אתו במקרה של גירושין (Al-Krenawi & Graham, 1998, 2000; Brhoom, 1987). הילדים שלי הכי קרובים אליי אבל אני מפחדת בשבילם. הוא גם מכה אותם. אני לא רוצה שיקרה להם כלום. הוא אדם רע. הוא מעמיד פנים שהוא אדם דתי והוא גידל זקן. אני לא מתלונן בגלל הילדים. יש לו גם נשק בבית. (נבילה)

הייתי חסרת אונים. אני מפחדת לבקש גט כי אני מפחדת מה יהיה עם הילדים. גם אימו ואחותו היו מכות את הילדים. פחדתי לתת להם לשחק למטה. (לטיפה)

בעלי כל הזמן צועק ומרביץ לילדים. הוא מעיף אותם מהבית ונותן להם לישון ברחוב. אין לו דם עורקים. אני לא מבינה מה האיש הזה חושב! (ריינה)

לברוח ולחזור- דרך ללא מוצא מן הגהינם

המרואיינות נזכרו בבריחות מרובות שלהן לשכנים או לאחות כשניסו לנהל משא ומתן עם הבעל המתעלל:

הייתי הולכת לשכנים כשהיו בעיות. הם הכינו לי כוס קפה והם היו מדברים איתו ואומרים לו: "מה אתה רוצה ממנה? תן לה לחיות כמו בן אדם!" (נבילה)

הרבה פעמים ברחתי מהבית. הייתי הולכת לאחותי. לעתים קרובות הלכתי לשכנים, הם נתנו לי לישון בבית שלהם במקלט. נשארתי שם כמה ימים עד שחזרתי. הם עזרו לי. (סמיכה)

בריחה להורים והחזרתן לבעל המכה

חלק מהנשים הללו דיווחו שברחו מבעלן המכה להוריהן רק כדי להישלח בחזרה למען הילדים. במילים שלהן:

כשכעסתי ונמאס לי ברחתי להורים שלי, והם היו אומרים לי: "זה מספיק! תשתקי ותשבי בשקט! אל תתנהגי כמו ילדה קטנה! חזרי מיד לבעלך! מה את חושבת? זה קורה רק לך?" (זהרה)

ההורים שלי היו שולחים אותי בחזרה. הם היו אומרים: "יש לך ילדים קטנים בבית. את לא יכולה להשאיר אותם לבד!" הם גם היו אומרים לי: "מה את חושבת שזה קורה רק לך!" (נדיה)

ברחתי הרבה פעמים להורים שלי ולאחותי. הייתי אומרת להם שאני רוצה להתגרש והם היו אומרים לי: "תהיה סבלנית. הוא ישתנה". (סמירה)

מחאה על הפגיעה בכספיהן

המרואיינות התנגדו לנזק הכלכלי שנגרם להן ע"י הבעל. הוא היה משלשל את משכורתן מהניקיון לכיסו ולאחר מכן את הקצבה מן הביטוח הלאומי. הכול כדי לעזור לאימו או לתמוך בהתמכרותו לאלכוהול, סמים או הימורים. במילים שלהן:

אני מקבלת כסף מביטוח לאומי והוא לוקח את הכול ממני בניגוד לרצוני. הוא נותן את הכסף לאמא שלו כדי לשלם את הגז והחשמל. לא אכפת לי מאמא שלו. זה הכסף שלי. הם יכולים לדאוג לעצמם. הוא גם מכריח אותי לעבוד אצלה ולהיות העוזרת שלה. (לטיפה)

הוא מנצל אותי כדי לשלם את המים והחשמל עבור הקומה שבה אימו גרה. למה הוא לא משלם את זה מכספו? הוא גם גונב ממני כסף. (ריינה)

פוזת ספרה על הנזק שגרם בעלה עקב התמכרות להימורים:

כשהייה חוזר מבית הקפה לאחר שהפסיד את כספו, הוא היה זורק עליי את העצבים שלו. נותן לי פקודות; תעשי את זה! אל תעשי את זה! את טיפשה! הוא

היה מתחיל לזרוק דברים וזה עלה לי על העצבים. הוא היה חוזר מתי שהוא רוצה
והייתי צריכה לשמוע את השטויות שלו (פוזזה)

תלונה למשטרה, שליחת הבעל לכלא, והחמרת המכות.

במקרים נדירים ההורים הזעיקו את המשטרה. הבעל הורחק מהבית, לעתים הורשע ונשלח
לכלא. לריסה סיפרה לנו איך אביה לקח אותה למשטרה כדי שתגיש תלונה נגד בעלה.
פעם אבי בא וראה את אחותו מכה אותי. הוא אמר לו [לבעל] "אתה צריך להתבייש.
אתה נותן להם להכות את אשתך! איזה מין גבר אתה?" אבי לא שתק. הוא לקח
אותי למשטרה והגשנו נגדו תלונה. (לריסה)
המרואיינות הדגישו כי תלונה למשטרה ואף שליחת בעל לכלא לא הועילה ואף החמירה
פעמים רבות את המצב ברגע שהוא השתחרר:
על זה הוא ישב בכלא. אבל זה החמיר את המצב. כשהוא יצא מהכלא, הוא נקם בי.
הוא היה אומר לי "אני אראה לך עכשיו! התלוננת במשטרה. ישבתי בכלא. אני
הולך להראות לך עכשיו!" גם הוריו עזרו. (זהרה)

הידרדרות בבריאות הנפש

עם שנות ההתעללות הבידוד וההשתקה המרואיינות הבחינו בהידרדרות הדרגתית במצב
בריאותן הנפשית והפיזית:

הם רצו שאעבוד בבית ואהיה העבד שלהם. אני לא רוצה לסבול יותר. כך הכול
התחיל (סמיה)
הם אנשים רעים; אין להם דם בוורדים (רגשות). יש גבול לכמה אדם יכול לסבול.
לבסוף, הגוף שלי קרס. (ריינה)

בהתחלה לא ידעתי מה יש לי. לא הרגשתי טוב, רק ידעתי שמשהו לא בסדר קורה
לי. רק כשהלכתי לרופא הוא אמר לי שיש לי דיכאון קשה. (סמירה)

כאבי ראש, סחרחורת וניסיונות התאבדות היו עבור מרואיינות האמצעים היחידים הזמינים
בידן למחות על דרישות הבלתי פוסקות וההתעללות שלא יכלו לשאת:
ניסיתי להתאבד חמש פעמים. לא רציתי לסבול יותר. אף אחד לא פגע בי קודם.
ההורים שלי מעולם לא היכו אותי. מעולם לא הלכתי לפסיכיאטר לפני כן. לאט, לאט
הבריאות שלי התדרדרה. הפסקתי לאכול, למרות שעליתי במשקל. לא יכולתי
לישון. היו לי כאבי ראש וסחרחורת נוראיים והרגשתי שאני עומדת ליפול (אללה)

פעמים רבות, הייתי מאיימת עליהם שאם הם לא ישתנו, אני אעזוב את הבית,
אתאבד או אפילו אזרוק את עצמי מהחלון או לים. אני בת 46, ולא היה לי רגע של
שמחה בחיים. יש גבול לכמה שאתה יכול לסבול. אני מרגישה שהגוף שלי נהרס.
הבית שאני גרה בו הוא בית חולה. לפעמים אני מרגישה שאני רוצה לזרוק את
עצמי לים. (פוזזה)

האשמה בהעמדת פנים ועצלנות

חלק מהמראיינים סיפרו על האשמה של העמדת פנים שהן חולות כדי להפסיק לעבוד ולציית לדרישות ולמטלות שהוטלו עליהן על ידי ההורים או החמות. נבילה הסבירה: הם תמיד צעקו. הם רק רצו שאעבוד. היא [אמא שלי] תמיד הייתה אומרת: "את לא אוהב לעבוד! אל תעמידי פנים שאת חולה!" אבא שלי גם חשב שאני מעמיד פנים שאני חולה כדי שיפסיק לדרוש ממני דברים. זה מה שהם חושבים. (נבילה)

מחאה על הסטיגמה של 'מג'נונה' / רוח רעה

נשים אלו מחו על הסטיגמה של 'מג'נונה' או 'בעלת דיבוק' המוטלת על נשים עם בעיות נפשיות בחברה הערבית. במקום שיקבלו מידה מסוימת של חמלה, בני משפחה ושכנים חששו להיות בסביבתן. מחלתן יוחסה ל'רוח רעה' או ל'דיבוק' שמביא מזל רע לכל מי שסביבם. במילים של המראיינות עצמן:

הם מסתכלים על מישהו חולה נפש כחיה. אני לא חושבת שזה אותו דבר עם היהודים. אני רוצה שאנשים יבינו שכל אחד יכול להיות חולה נפש. אנחנו לא רובוטים. זה לא בושה. הם לא צריכים להסתכל עלינו כמי שמדבק, שיכול לזהם אותם ושיש להתרחק ממנו. (ריינה)

נדיה נזכרה בהתעללות הרגשית כשכל הזמן בני המשפחה המורחבת קראו לה מג'נונה, ולאחר מכן נזכרה בפחד, בשתיקה ובריוחוק שסובב אותה מהרגע שאובחנה כבעלת מחלת נפש.

הוא שיגע אותי ולעתים קרובות קרא לי מג'נונה! כשהיינו רבים, הוא תמיד היה מאשים אותי שאני מג'נונה! זו הסיבה שנהייתי כזאת. אני גם מכירה הרבה נשים כמוני. כאשר אתה מאובחן חולה, הם מפסיקים לקרוא לך מג'נונה! אבל לא תמיד. רבים מהם מאמינים שלהיות חולה ומג'נונה - זהים. (נדיה)

האשמת המג'נונה.

נשים אלו מחו גם על תגובות המשפחה והשכנים שהאשימו אותן ביצירת בעיות ששיגעו את כולם בגלל מחלתן

בעבר הייתי מנסה להסביר לו שאני חולה ושהוא חייב לחסוך ממני. הוא היה צועק ואומר לי "בטח, את מג'נונה!" בסוף גם את תעשי אותי משוגע. לקחתי אז תרופות ומה שהוא יגיד לי יחמיר את המצב. (ריינה)

השכנים מאשימים אותי ואומרים שאני מג'נונה-משוגעת! שאני זו ששיגעתי את הילדים שלי ואת בעלי. הם אומרים שבגלל שאני צועקת כל הזמן בבית, הילדים שלי השתגעו. במקום לרחם עלי הם הפיצו עליי דברים מלוכלכים. (פוזיה)

מראיינות אחרות סיפרו על הבושה והמבוכה שהביאו למשפחתן בשל מצבן הנפשי. במילים שלהן:

בחברה שלנו קשה מאוד לסבול ממחלת נפש. הם לא מוכנים לקבל אדם חולה. זה נותן שם רע ובושה. לפעמים אני גם נבוכה מהמחלה שלי. אני משתדלת להגיע למרפאה מוקדם מאוד בבוקר כדי שהאנשים לא יראו אותי. (זהרה)

אם מרגישים לא טוב, הולכים לרופא ולא מתביישים. אבל יש הרבה סטיגמות על מחלות נפש. זו הסיבה שהרבה אנשים מסתירים את זה. הם חייבים להבין שזה יכול לקרות במשפחה הכי טובה ושזו לא בושה. (אללה)

כל חיי הוא פגע בי. ללכת לכלא ולנטוש את המשפחה, זה לא לפגוע? לא לעבוד, זה לא לפגוע? לקחת את כל הכסף עבור סמים, זה לא לפגוע? הוא היה נכנס והולך כאילו אני לא קיימת. כאילו הבית ריק. יום אחד אמרתי לו: "לאיפה אתה חושב שהגעת? לבית קברות? מה הבעיה שלך?" (לריסה)

מרואיינות אחרות מחו על הלעג של השוטרים ברגע שהם גילו שהן מתמודדות נפש. במילים שלהן:

אפילו המשטרה שהייתה אמורה לעזור לא עזרה. פעם אחת התקשרתי למשטרה כדי להגיד להם שבעלי מנסה להרוג אותנו [אני והלידים] ושפתח צינור גז בבית כדי שנחנק. הם ענו, "תסגרי את הדלת ותישארי בחדר שלך." אני לא מבינה מה נסגר עם המשטרה. (אסאלה)

העצמת המג'נונה

למרות זאת, ולמרות הסטיגמה של 'מג'נונה' והפיכתן לנגועות בדיבוק, המרואיינות התנגדו להתעללות במשפחה ומחוצה לה. רינה הגישה תלונה נגד התנהגותה הפוגענית של השוטרת שהגיעה לביתה וצידדה בבעלה המתעלל.

פעם אחת התקשרתי למשטרה והשוטרת שהגיעה אמרה לי "מה את רוצה מבעלך?! לא מספיק שהוא עיוור, את גם רוצה לשלוח אותו לכלא! לא רק שאת משוגעת, את גם רוצה לשגע את בעלך!" אמרתי לה תודה רבה על העזרה. ואז הלכתי ישר לעורך הדין ומילאנו תלונה נגד השוטרת הזו. (רינה)

מרואיינות אחרות נאבקו נגד סירוב בעליהן להתגרש, בתהליך בלתי פוסק של פנייה לבית המשפט וערעורים. מריה ציינה את ניצחונה בבית המשפט כשהביאה כראיה את צילומי הרנטגן של העצמות השבורות שלה ושל ילדיה.

הוא לא רצה לעזוב אותי. כל הזמן בקשתי ממנו לתת לי גט אך הוא לא רצה. בסוף הלכתי לשופט וביקשתי שיכריח אותנו להתגרש ממני. הבאתי לשופט את המסמכים מהרופאים שהוא מכה אותי ואת צילומי הרנטגן של העצמות השבורות שלי ושל הילדים שלי. זכיתי בבית המשפט. (מריה)

עם זאת, בעלה ערער ולמרבה האירוניה החליט השופט לאפשר לבעל לגור באותו בית. הוא יגור בקומה התחתונה, והיא תגור בקומה העליונה

הוא ערער ואנחנו מתחילים הכול מחדש. יש לו חמישה עורכי דין ולי יש אחד. השופט הרחיק בינינו עד למשפט הבא. אבל אני לא מבינה איך השופט אפשר לו

לגור בקומה התחתונה, ואפילו יש לנו כניסה משותפת. לפעמים הוא מכה את הילדים כשהם חוזרים הביתה. (רינה)

להיות הגבר במשפחה

פוזת ספרה איך הצליחה להתמודד עם הכאוס בחייה כאשר הפכה להיות 'הגבר במשפחה': הוא לימד את כולם להיות אלימים. היום הבית שלי הוא כמו גן חיות. בהתחלה פחדתי, אבל עם הזמן כבר לא היה אכפת לי מאף אחד. בסוף התנהגתי כמו גבר כי בבית הזה אתה לא צריך אמא- אתה צריך גבר. כולם יודעים שאני כמו גבר. אני לא מפחדת מאף אחד ואני צועקת על כולם. נמאס לי, אני רוצה לחיות חיים נורמליים. (פוזת)

מעגלים של בריחה וחזרה

רק אחת מהמראיינות דיווחה שעזבה לצמיתות את בעלה. הייתה לה עבודה ויכולת להסתדר לבד, אני מספיק חזקה כדי לברוח מהבית ולחיות לבד וכל האהבה שלי הפסיקה. ידעתי שאני לא צריכה אותו. אני חזקה ויכולה להסתדר לבד. הוא כבר לא יכול לשלוט בי. (סמירה)

שאר המראיינות נידונו לחזור לבית המתעלל למען הילדים, מחוסר אמצעים וסירוב הבעל לתת גט. לא היה לי כסף לעורך דין. רציתי לעזוב אבל פחדתי כי הילדים שלי היו צעירים, ופחדתי לעזוב אותם. (פוזת)

רציתי לעזוב, אבל אם אצא מהבית, לא יהיה לי כלום או לאן ללכת. (סמירה)

כמו סיזיפוס במיתולוגיה היוונית, המשיכו המראיינות להיאבק בגורל, נידונות לחזור כל פעם מחדש לגיהנום. כמה מהמראיינות מחו על ידי בריחתן לרחוב. אני לא יכולה לשנות שום דבר. הרבה פעמים אני מעדיפה לצאת מהבית ולשבת ברחוב. פשוט לעזוב. אני זוכרת שפעם אחת גם ישנתי ברחוב. (סמירה)

הוא היה גונב את הכסף שלי ומכה אותי ואת הילדים. לאט לאט, זה נעשה גרוע יותר. הוא כמעט הרג אותי. התחלתי לישון ברחובות וברחתי מהבית. אף אחד לא האמין למה שעברתי. אף אחד לא מבין אותי! (אָלָה).

בריחה למקלט

כמה מן המראיינות סיפרו על בריחתן למקלט לנשים מוכות, אך לבסוף נאלצו לחזור למשפחה המתעללת מחוסר ברירה או פתרון יעיל יותר. בהתחלה כשהילדים היו צעירים, פחדתי. חשבתי שלא אצליח להסתדר עם הילדים לבד. ברחתי פעם אחת למקלט לנשים מוכות. נשארתי שם חצי שנה. אבל כמה זמן את יכולה להישאר במקלט?! (נדיה)

הלכתי גם כמה פעמים למקלט לנשים מוכות. זה לא עוזר. (סמירה)

מחאה נגד אדישות הרשויות

הן גם מחו על חוסר ההבנה, החמלה והאמפתיה מצד ארגונים ושירותים חברתיים
האחראים לסייע לנשים במצבן.

הלכתי אליהם [שירותים חברתיים] הרבה פעמים. הם אמרו לי למצוא דירה
וללכת לגור שם. מה הם חושבים, שאפשר לפתור הכול כך? זה רק יחמיר את
הבעיה! קשה לי. הם לא עוזרים. יש בעיות קטנות ויש בעיות גדולות.

כעס, שנאה ושחרור מדיכוי

נשים אלו הביעו את כעסן ושנאתן כלפי בעלן ולעתים קרובות התפללו שהבעל
יילקח מהן.

אני לא יכולה לסבול אותו. אני פשוט כועסת מאוד, ואני בדיכאון. לא הייתה לי
דקה של שמחה בחיים. תמיד רציתי לברוח מהבית! מדוע צריך להאשים אותי
ולהעניש אותי? בגלל שיש לי ילדים? אני פשוט לא יכולה להשאיר אותם אצלו.
הוא לא בן אדם! אני מתפללת כל יום שאלוהים יציל אותי. *אללה יאחדו!*
[שאללה יקח אותי, כלומר - שימות] (לטיפה)

אני שונאת אותו. אני לא מאמינה מה הוא עשה לי ולילדים שלי. הוא חיה! הוא
היה יורק עלינו ומקלל אותנו. פעם אחת הוא היכה את אחד הילדים במוט
ברזל וחתך את ראשו. יש לו תפרים לאורך הראש. הייתי מגנה על הילדים שלי
עם הגוף שלי והייתי מקבלת מכות בעצמי. (ריינה)

אני שונאת אותו! אני מקללת את הרגע שראיתי את פניו. הוא ניצל את ליבי
הטוב. לא התחתנתי עם גבר, התחתנתי עם שקרן! הוא הפך את חיי לגיהנום!
(לריסה)

מרואיינות רבות סיפרו על שחרורן מדיכוי וכיצד לא צייתו עוד לפקודות הבעל או
החמה והתחילו להתנהג כאילו הוא לא קיים:

שמת X על בעלי. אני לא רוצה אותו. אני לא רוצה לשמוע מה קורה לו. הוא
לא מעניין אותי. הוא לא היה גבר עוד לפני שנכנס לכלא. אני זו שגידלה את
הילדים. צעקתי עליו לקום ולראות מה הילד שלו עושה. הוא ממשיך לשבת. כל
מה שמעניין אותו זה כדורגל וסיגריות ולדבר שטויות כל היום. (לטיפה)

אני לא אוהבת לדבר אתו. הוא לא מבין שאין טעם להסביר. אין טעם לדבר. (לריסה)

המרואיינות סיפרו שהפחד של הסביבה מה'מג'נונה' בעלת הדיבוק אפשר להן להתנתק
מהמשפחה המתעללת ולקבל מרחב פעולה וחופש תנועה. הן יצאו מהבית ומהריתוק בלי
לתת דין וחשבון והחלו להרגיש טוב יותר.

אני לא צריכה את העזרה של אף אחד. הדבר היחיד שאני רוצה זה לצאת מהבית
לראות את העולם ולהיות בחיים כמו כולם. ברגע שאני יוצאת מהבית אני מרגישה
טוב. (זהרה)

למרואיינות אחרות החופש לצאת מן הבית בלי אישור, אפילו רק כדי להגיע למרפאת החוץ, נתן להן להרגיש בטוחות יותר כאשר הן מוקפות בצוות רופאים ואחיות שמוכנים להקשיב להן.

ברחתי מהבית והגעתי לכאן. אין לי כסף. נסעתי בטרמפים. אני מעדיפה להיות כאן מאשר בבית. אני מכירה את כל הרופאים והם מכירים אותי. הם אנשים טובים. הם עוזרים לי. ברחתי היום מהבית בלי לאכול. הרופא נתן לי אוכל והייתי רעבה. יש לך 7 ש"ח לתת לי לחזור? (בסוף הריאיון המראיין נתן למרואיינת כסף)

אני מרגישה בטוחה כאן. כאן אני פוגשת אנשים! אני מדברת עם האחיות ואני מרגישה כמו כולם. גם הרופאים מתייחסים אלי טוב. אני מקבלת תרופה אבל התרופה לא עוזרת לי. מספיק לי לצאת ולדבר עם אנשים. זו הדרך שבריאותי תשתפר בלי שום תרופות. (זהרה)

באופן פרדוקסלי, בקליניקה לבריאות הנפש היה להן החופש לדבר ולהיות בעלות ערך. בשבילי זה מספיק לבוא לכאן. אני נרגעת כשאני באה לכאן. אני מדברת עם מישהו והמישהו הזה מקשיב לי. זה כל מה שאני צריכה. אני לא צריכה תרופות או זריקות. אני רוצה שמישהו יבין אותי. לפעמים אני באה, והרופא לא מדבר איתי. הוא נותן לי להיכנס למשרד לשתי דקות וכותב מרשם. זה לא מה שאני רוצה. (אסאלה)

ברגע שאני יוצאת מהבית אני מרגישה יותר טוב. אני לא צריכה תרופות. אני צריכה רק מישהו שידבר איתי. ככה אני נרגעת. אני גם אוהבת לבוא לכאן ולדבר עם תלמידים כמוך. (זהרה)

השוואה בין נשים ערביות ויהודיות

המרואיינות הכירו בכך שנשים ערביות אינן היחידות שעברות התעללות. נשים יהודיות וערביות כאחת חוות אלימות בשכונתן.

כולם מכים את נשותיהם. זה נמצא בכל מקום, לא רק בחברה הערבית. זה לא משנה אם אישה יהודייה או ערבייה. (נבילה)

בעלי היכה את הילדים שלי והיכה אותי. אני שומעת את השכנים שלי מכים אחד את השני. מכות ומריבות נפוצות בשכונה שלי. כולם משוגעים, לא רק בבית שלי. זה לא מיוחד לערבים. כולם משוגעים. אני גם רואה גברים יהודים מכים את נשותיהם וילדיהם. קשה למצוא בית רגיל. יהודים וערבים, אף אחד לא יותר טוב מהשני. (פוזזה)

שאיפה לשלווה

במאבקים הבלתי פוסקים שלהן להימלט, תוך התמודדות עם גורל שנגזר עליהן לחזור לבית הבעל, שאיפתן ותקוותן היחדה של נשים אלו הייתה להחזיר את השלום לביתן: המטרה שלי היא להחזיר את השקט והשלווה לביתי. לגדל את הילדים שלי ולשכנע אותם ללכת ללמוד, שאנחנו נחיייה חיים נורמליים (סמירה)

אני רוצה משפחה שבה כולם מגנים על האחר. אני רוצה בעל טוב. אני רוצה שבעלי יהיה יציב ורגוע. במשפחה טובה כולם רגועים, אין להם בעיות. הם לא נלחמים ולא צועקים. כדי למנוע מחלות, צריך בית שקט. (ביינה)

נשים אלו שלא יכלו לסמוך על הבעל, המשפחה, בית המשפט או המשטרה - פנו לאלוהים ולעיתים לרופאים כדי לקבל הגנה ושלווה בחייהן.

פעם גבר היה גבר. הוא עבד, הוא דאג למשפחתו. זה לא אותו דבר היום. כבר אין בעלים טובים. גברים בזמננו אינם טובים. הם התקלקלו. אני לא סומכת על אף אחד, רק על עצמי ועל אללה. (נדיה)

אני סומכת רק על אלוהים; אני מאמינה באלוהים. אללה כביר! (אלוהים גדול). אני אישה דתייה, אני מאמינה בנביא מוחמד. אף אחד לא יכול לפגוע בי. אללה כביר. אני מאמינה שאללה מגן עליי. (נבילה)

בעזרת השם העתיד יהיה טוב יותר כי הרופאים עוזרים לי. התרופה עוזרת לי. אני גם מאמינה באללה ובתפילה, וזה עוזר לי. (אסאלה)

דיון

מחקר איכותני זה אימץ את מודל הכוח של פוקו (1983) מלמטה למעלה ואת המושגים המרכזיים של כוח, שליטה, דיכוי ושגרון כדי לנתח את דרכי ההתנגדות של עשר נשים מוסלמיות שעברו התעללות קשה בידי הבעל והמשפחה המורחבת. נשים אלו הוכו ללא הרף ותיוגו כ'מג'נונה' - משוגעת כדי להשתיקן ולשלול מהן את הזכות להביע את מצוקתן. נשים אלו שרדו אלימות למען הילדים כשהן מבודדות וכלואות בבית ו/או נדרשו לסבול בשקט ולחזור לביתן בכל פעם שהן ברחו להוריהן. עם התדרדרות בריאותן הנפשית ואבחון של מחלת נפש ע"י פסיכיאטר, נשים אלה פרצו את גבולות המסורת הרואה נשים אלה כנגועות בשד רע ומדבק, וקבלו את הכוח להיאבק בסביבה המתעללת.

במהלך ראיונות עומק מובנים למחצה נשים אלו חושפות נקודות התנגדות סמויות וגלויות כאשר הן עברות מהישרדות שקטה, למחאה סמויה עם סירובן להיות שפחה של משפחת המוצא או המשפחה של הבעל. עם ההידרדרות בבריאותן הנפשית והפיזית, הן נלקחות למרפאי אמונה ולאחר מכן לפסיכיאטר שמאבחן אצלן מחלת נפש. מחלות אלה זו מובנת רק לעתים רחוקות בתרבות המוסלמית. תיוג, ופחד מדבוק היו מנת חלקן. זכו רק למעט חמלה ולעתים סבלו מהאשמה בכל הרוע שהן מביאות לסובבים אותן. בהתנגדות גלויה נשים אלו הביעו את כעסן, וסרבו לציית לפקודות בעליהן וחמותן, סירבו לבצע משימות מעיקות או להישאר מרותקות ומבודדות בביתן. הם נמלטו מן ההתעללות על ידי בריחה לשכנים, למשפחת המוצא, למקלט ו/או למרפאת לבריאות הנפש. חלק מן הנשים הללו התקשרו למשטרה, שלחו את בן זוגן לכלא ו/או פנו לבית המשפט בתביעה לגירושין. לעתים הן נתקלו בחוסר אמינות של שוטרים ברגע שסומנו כפגועות בנפשן ושכתוצאה מכך חדלו לעזור להן.

למרות חשש מדיבוק ומזל רע שהן מביאות הן נתקלו בסירוב הבעל לתת גט עקב הרווח שהן מניבות מקצבת הביטוח הלאומי. על אף המבוי הסתום במעגלי הבריחה, והחזרה

לבעל המתעלל, נשים אלו המשיכו להתנגד. הן התעצמו, תוך שחרורן מכבלי המסורת ומן הקשרים המשפחתיים עד שדעתם ותיוגן חדלו מלהגביל אותן. הן סמכו על הרופאים ועל אלוהים שיחזירו את השלווה בחייהן.

בהתאם ליחסי הכוח מלמטה למעלה של פוקו (1983), ממצאי המחקר הנוכחי דוחים את הדיכטומיה בן כוח - חוסר כוח שביחסיים בין אישיים. במבט יחסי הכוח מלמעלה למטה נראו מרואיינות כקורבנות חסרות כל חופש פעולה מול דיכוי ערכי המסורת. מסורת המחייבות כניעה וציות לבעל ולמשפחתו ומונעת מהן להשמיע את קולן תוך תיוגן 'למג'נונה' - משוגעת כל פעם שמחאו או התלוננו נגד עבודות הפרך ומצבן בחיים (Barakat, 1993; Tasca, 2012; Rapetti, Carta & Fadda, 2012). על אף התנגדותן הסמויה ורצונן לברוח, הנשים המוסלמיות במחקר הנוכחי שרדו בשקט את הבידוד, הריתוק הביתי וההתעללות כדי להגן על ילדיהן מפני הבעל המתעלל.

לאחר שנים של התעללות פיזית ורגשית חמורה, כשקולן מושתק ע"י תג של 'מג'נונה', התנגדות נשים אלו הופכת לגלויה עם ניסיונות התאבדות, התעלפות והוצאת כעס בלתי נשלט. ברגע שאובחנו רשמית כסובלות ממצוקה נפשית, התוויית 'מג'נונה' שנהגה להכפיש את שמן ולהשתיקן, מקבלת משמעות אחרת. ה'מג'נונות', בעלות הבעיות הנפשיות, קיבלו תג חדש - כבעלות דיבוק או רוח רעות המביאות מזל רע לסביבה. ממצאי המחקר הנוכחי תואמים את אלה של מחקרים קודמים המצביעים על חוסר הבנה של המסורת המוסלמית במחלות נפש. מסורת זו המייחסת בעיות בבריאות הנפש לחוסר אמונה באל, המביא על החוטה עונש של 'דיבוק' (Al-Krenawi, 1999; Dalky, 2012; Dardas & Simmons, 2015; גסר-אדלסבורג ושבט, 2017). על אף אמונה תפלה זו והפחד מהדיבוק, הנשים בעלות מחלות הנפש נשארות באחריות המשפחה המורחבת המחייבת לקחת אותן לטיפול. הן נלקחו בתחילה למרפאי אמונה וכמוצא אחרון למרפאה לבריאות הנפש (Al-Krenawi & Graham, 1996a, 1996b). כבולות למסורת המוסלמית הנשים במחקר הנוכחי דיווחו על האשמה והבושה של המשפחה ועל הפחד מהן כמדבקות וכמביאות מזל רע לכל הסובבים אותן.

רק עם נטישת מודל הכוח מלמעלה למטה, ואימוץ מודל הכוח מלמטה למעלה ברמת הפרט, ניתן לחשוף את דרכי ההתנגדות של הנשים המוסלמיות להתעללות, תוך פריצת מגבולות הנורמטיבי בחברה המדכא אותן. בדומה למחקרים קודמים (Al-Krenawi & Graham, 1996a, 1996b; El Kholy, 2002) השיגעון העניק לנשים המוסלמיות קול וזהות חדשים המאפשרים להן להביע את חוסר שביעות רצונן, ולהתנגד באופן גלוי לתג 'מג'נונה'. התג של בעלות דיבוק חדל לאיים על זהותן של הנשים האלה, ואף הפך למקור של העצמה והתנגדות לבידוד, לריתוק ולהתעללות של הבעל והמשפחה.

לאחר הפוגה קטנה עקב שהות קצרה במרפאה לבריאות הנפש בה השמיעו את קולן ומצוקתן, המשיכו נשים אלו למחות על חיים בגיהנום תוך בריחה לשכנים, למשפחת המוצא ואף למרפאה לבריאות הנפש. במעגל מתמיד של בריחה וחזרה לבית מתעלל, מחוסר אמצעים כלכליים. למען הילדים, המשיכו נשים אלו להילחם בשעבוד מצד המשפחה המורחבת, מצד המסורות המוסלמיות וכל זאת בעודן חיות בעוני (Al-Krenawi, & Graham, 1998). הם סירבו להתבודד, הביעו את כעסן, קיללו את הבעל ואת החמה ולעתים הפכו

לגבר במשפחה' כדי לעשות קצת סדר בחייהן הכאוטיים. הן התקשרו למשטרה, קבלו צו הרחקה ברחו למקלט או נלחמו למען גירושם.

המחקר הנוכחי מאפשר להפוך את האבחנה בתחלואות הנפש לצורות התנגדות של נשים מוסלמיות לבידוד, ריתוק, והתעללות בהן נאלצו לשרוד במשך שנים. כותרת של אי שפיות העניקה לנשים אלו את הכוח להביע את דעתן, לסרב לשעבוד מצד המשפחה, ולהתנגד למגבלות שהוטלו על ניידותן ולבידודן. הנשים המוסלמיות במחקר המשיכו להתנגד להתעללות והמשיכו להיאבק ולברוח על אף גורל אכזר שדן אותן לחזור לביתן. היעדר אמצעים, השכלה, עבודה או דיור ציבורי קבעו את גורלן והחזירו אותן שוב ושוב לגיהנום. הפרספקטיבה המערבית האינדיבידואליסטית מייחסת חולשה ופסיביות ואף אחריות ואשמה לנשים מוכות שאינן עוזבות את הבעל המכה. המחקר הנוכחי מצביע על משקל המסורת הקולקטיבית ובתוכה דיכוי נשים הנדרשות הקריב את שיאפותיהן ולהשתיק את קולן למען טובת הילדים והמשפחה המורחבת הבעת רצון. על אף כבלי המסורת המחקר הנוכחי מצביע על נשים המתנגדות ללא הרף, דבר המוביל לתיגון כמג'נונות ולהתדרדרות בריאותן הנפשית. לכן לא ניתן להבין את המעגל התמידי של בריחה מבית המתעלל וחזרה אליו, מבלי למקם את הנשים המוסלמיות בתוך הפריזמה של תרבות פטריארכלית קולקטיבית. נורמות ששוללות מנשים כל זכות להביעה את רצונן ועוני שקובע את גורלן.

מגבלות והרחבה המחקר

למחקר הנוכחי מספר מגבלות. מגבלה אחת הייתה גודל המדגם. מדגם מצומצם זה היה מדגם מכוון שכלל נשים מוסלמיות שחלו במחלת נפש עקב התעללות קשה במשפחה. למרות הגודל המצומצם של המדגם, הנרטיבים של נשים אלו חשפו את החוויה המשותפת של דיכוי, השתקה ובידוד מצד משפחה מתעללת. בנוסף תיגון של נשים אלו כ-מגנונות המפרות דרישות המוטלות עליהן ע"י המשפחה המורחבת מצביע על התנגדותן ליחס בלתי אנושי ולגורל הדין אותן לחזור לבעל המכה עקב עוני, חוסר השכלה והיעדר עזרה מהרשויות לקבלת דיור ציבורי או גט. הרחבת המחקר מומלצת תוך בחירת מדגם גדול יותר של נשים מוסלמיות מוכות ממעמדים סוציו-אקונומיים שונים, ובחינת דרכי התנגדותן לדיכוי ולהתעללות. מחקר נוסף יבחן את מודעות הפסיכיאטרים בתחנות בריאות הנפש לקשר בין מחלות נפש של נשים בחברות המוסלמיות להתעללות, וכן את דעתם לפתרונות רצויים נוספים מלבד נטילת תרופות.

מסקנות והמלצות

דורקהיים (1938) טען כי סטייה מנורמות חברתיות מצביעה על פתרונות אפשריים, ועל מה שצריך להיות אך טרם התממש. התנגדות הנשים המוסלמיות דרך השיגוען מצביעה גם היא על מדיניות רווחה ותנאים סוציאליים שטרם קיימים בארצנו. מקלט לנשים מכות הוא פתרון זמני אך לא מספיק, אשר יחזיר נשים חסרות אמצעים למשפחה המתעללת. פתרון למחסור בדיור וציבורי והכשרת נשים לתעסוקה הולמת הם תנאים הכרחיים לעצמאות כלכלית והעצמה אשר יחלצו נשים אלו מן הכאוס שבחייהן. העלאת מודעות השייח'ים למצוקת נשים המשתגעות כדי להיאבק ולהימלט מן גיהנום בה חיו תחייב מציאת פתרונות ואף לכפות גט על הבעל המכה. לבסוף - הקשבה לנרטיבים של נשים מוסלמיות המתנגדות לאלימות דרך השיגוען תחייב מדיניות ציבורית המעודדת דיור ציבורי, הכשרה מקצועית ומשאבים אחרים לנשים אלו על מנת להבטיח את זכותן לחיות בכבוד.

ביבליוגרפיה

- Al-Krenawi A. (2015) Mental health practice in Arab countries. Current Opinion in Psychiatry, 18(5):560–4. pmid:16639119
- Al-Krenawi, A.I & Graham, J.R. (2000). Culturally sensitive social work practice with Arab clients in mental health settings. *Health and Social Work* 25(1) 9-22. DOI:10.1093/hsw/25.1.9
- Al-Krenawi, A. (1999). Explanations of mental health symptoms by the Bedouin-Arab of the Negev. *International Journal of Social Psychiatry*, 45(1),56-64.
- Al-Krenawi, A., & Graham, J. R. (1998). Divorce among Muslim Arab women in Israel. *Journal of Divorce and Remarriage*, 29(3/4), 103-119.
- Al-Krenawi, A., & Graham, J. R. (1996a). Social work practice and traditional healing rituals among the Bedouin of the Negev. *International Social Work*, 39,177-188.
- Al-Krenawi, A., & Graham, J. R. (1996b). Tackling mental illness: Roles for old and new disciplines. *World Health Forum*, 17, 246-248.
- Barakat, H. (2000) *Arab Society in the Twentieth Century: A Study in the Change of Situation and Relations*. Beirut: Center of Arab Unity (Research. (Arabic
- Brhoom, M. (1987). The phenomenon of divorce in Jordan. *Deraast*, .(13(12), 189-205 (in Arabic
- .Bruner, J. (2004). Life as narrative. *Social Research*, 71(3), 691-711
- Dalky H. (2012). Perception and coping with stigma of mental illness: Arab families' perspectives. *Issues in Mental Health Nursing*, 33(7):486–91. pmid:22757601
- Dardas L, & Simmons L.A. (2015). The stigma of mental illness in Arab families: a concept analysis. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 22(9):668–79. pmid:26118332
- Denzin, N. K. (1989). *Interpretive Interactionism*. Newbury Park, CA: Sage.
- Durkheim, E. (1938). *The Rules of the Sociological Method* (G. E. Catlin, Ed, Sarah A. Soloway & John H. Meuller, Trans.). Chicago: .(University of Chicago Press. (originally published 1897
- Dwyer, K. (1978). *Images and self images: Male and female in Morocco*. New York: Columbia University Press.

- El Kholly, (2002). *Defiance and compliance: Negotiating Gender in Low-income Cairo*. NY, NY: Berghahn Books
- Foucault, M. (1983). The subject and power. Afterword. In H. L. Dreyfus & P. Rabinow (Eds.), *Michael Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics*, (2nd ed.) (pp. 208-216). Chicago: University of Chicago Press
- Geiger, B. (2002). From deviance to creation: Women's answer to subjugation. *Humanity and Society*, 26(3), 214-227
- Gesser-Edelsburg, A. & Shabbat S. (2017). A Qualitative Study of the Integration of Arab Muslim Israelis Suffering from Mental Disorders into the Normative Community. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 19(3), 686-696. DOI:10.1007/s10903-016-0389
- Haj-Yahia MM (2002). The impact of wife abuse on marital relations as revealed by the Second Palestinian National Survey on Violence Against Women. *J Fam Psychol*, 16(3):273-285
- Haj-Yahia, M. (1997). Toward culturally sensitive intervention with Arab families in Israel. *Contemporary Family Therapy*, 17, 429-447
- Hegde, R. S. (1996). Narrative of silence: Rethinking gender agency and power from communication experiences of battered women in south India. *Communication Studies* 47(4), 303-318
- Hofstede, G. (1991). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. London: McGraw-Hill
- Holsti, O. (1969). *Content analysis for Social Science and Humanistic*. Reading, MA: Addison Wesley
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalist inquiry*. Beverly Hills: Sage
- Plummer, K. (1995). Life story research. In J. N. Smith, R. Harre, & L. V. Langenhove (Eds.), *Rethinking Methods in Psychology* (pp. 50-63). London: Sage Publications.
- Patton, M. Q (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (3rd ed.). Thousand Oak, CA: Sage Publication.
- Tasca, C., Rapetti, M., Carta MG, & Fadda, B. (2012). Women and Hysteria in the History of Mental Health. *Clinical Practice Epidemiology & Mental Health*, 8, 110–119.oi: [10.2174/1745017901208010110](https://doi.org/10.2174/1745017901208010110)